

Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη

Τόμ. 1, Αρ. 2 (2006)

Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Κράτος

Η θεωρία για τα κοινωνικά κινήματα και τη συλλογική δράση. Η συμβολή του Στέλιου Αλεξανδρόπουλου

Νίκος Σερντεδάκις

doi: [10.12681/scad.9020](https://doi.org/10.12681/scad.9020)

Copyright © 2016, Νίκος Σερντεδάκις

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σερντεδάκις Ν. (2016). Η θεωρία για τα κοινωνικά κινήματα και τη συλλογική δράση. Η συμβολή του Στέλιου Αλεξανδρόπουλου. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 1(2), 95–103. <https://doi.org/10.12681/scad.9020>

Η θεωρία για τα κοινωνικά κινήματα και τη συλλογική δράση. Η συμβολή του Στέλιου Αλεξανδρόπουλου

Νίκος Σερντεδάκης, Πανεπιστήμιο Κρήτης

1. Εισαγωγή

Ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος επέλεξε να μελετήσει επιστημονικά και σε βάθος ό,τι έντονα τον συγκινούσε καθόλη την προηγούμενη περίοδο της πολιτικής και κοινωνικής του στράτευσης: Τις διαδικασίες της συλλογικής δράσης και την αντιπροσώπηση των συμφερόντων των κοινωνικών ομάδων στην Ελλάδα. Στη διδακτορική του διατριβή με θέμα: «Συλλογική δράση και αντιπροσώπηση συμφερόντων πριν και μετά τη μεταπολίτευση» εντρυφεί στη σχετική με τη συλλογική δράση βιβλιογραφία, παραμένοντας στο πλαίσιο της πολιτικής επιστήμης και των προσεγγίσεων για το φαινόμενο του κρατικού κορπορατισμού. Θα επιδιώξει τη μελέτη της ελληνικής μεταπολεμικής κοινωνίας υπό την οπτική της «κοινωνικής δομής συσσώρευσης», όπως διαμορφώνεται στις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, και των διαδικασιών μετάβασης σε μια νέα δομή που αρχίζει, κατά την άποψή του, να συγκροτείται στον ορίζοντα της μεταπολίτευσης. Υπό αυτήν την έννοια, εντοπίζει τον «αποφασιστικό ρόλο του πολιτικού στοιχείου στον σχηματισμό των συμφερόντων», επιχειρώντας ταυτόχρονα να αναδείξει τον ρόλο και τη συμβολή της συλλογικής δράσης στην αποτύπωση της νέας δομής συσσώρευσης μετά το 1974. Κεντρική εδώ είναι η έννοια της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, ενώ επίσης θεματοποιείται η προβληματική περί των διαφορετικών εκσυγχρονιστικών στρατηγικών, με έμφαση στα περιεχόμενά τους.

Γοργά, η οπτική του ευαισθητοποιείται κοινωνιολογικά και σε τούτο συμβάλλει η ένταξή του στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, αρχικά ως συμβασιούχου διδάσκοντα και αργότερα ως λέκτορα και επίκουρου καθηγητή στο αντικείμενο: «Συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα, κοινωνική αλλαγή». Την πρώτη περίοδο μετά τη διατριβή του ο Στέλιος την αφιερώνει στη μελέτη του Μαρξ, δίδοντας έμφαση στη μαρξική έννοια του χρόνου, των αξιών και των αναγκών. Βασικό του μέλημα είναι να διερευνήσει την αξιολογική δέσμευση που εμφιλοχωρεί στη μαρξική ανάλυση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, υποδεικνύοντας ότι η δέσμευση του Μαρξ στην αξία του σοσιαλισμού δεν νοθεύει την επιστημονική εγκυρότητα του έργου του, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι επικριτές του. Περισσότερο επιβεβαιώνει ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της νεωτερικής συνείδησης, που δεν είναι άλλο από την ανάδειξη των συγχρονικών προϋποθέσεων της κοινωνικής μεταβολής και του μετασχηματισμού του παρόντος.

Με την ολοκλήρωση αυτών των μελετών, γρήγορα θα στραφεί στην καθαυτό μελέτη των σύγχρονων θεωρητικών ρευμάτων για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα. Στο κείμενό του «Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα: Ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινήματων» στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (1995, 86:83-113) θα καταθέσει τις αρχικές του σκέψεις για τα ανοικτά στο πεδίο της θεωρίας ζητήματα και θα ακολουθήσει η δημοσίευση του πρώτου τόμου της σπουδής του, με τίτλο *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα* (εκδ. Κριτική, 2001). Στο πυκνογραμμένο αυτό κείμενο θα συζητήσει τη συμβολή των κλασικών της κοινωνικής θεωρίας στη μελέτη της συλλογικής δράσης, συνεισφέροντας παράλληλα στη συνολική ανασυγκρότηση της

οπτικής τους για τη φύση της κοινωνικής πραγματικότητας και των όρων του μετασχηματισμού της. Από τον Χομπς και τον Μιλ στον Μαρξ, από τον Ντυρκέμ στον Παρκ και τον Μπλούμερ, κι από τους λειτουργιστές στους κριτικούς της μαζικής κοινωνίας, συστηματικά υφαίνει έναν καμβά, που στοχεύει στην αποτύπωση των διαφορετικών εκδοχών για τη θεωρητική σύλληψη της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής μεταβολής.

Όπως θα προσπαθήσω να δείξω παρακάτω, ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος, στα κείμενά του που εστιάζονται στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων, επιχειρεί να ανασυγκροτήσει τις προσεγγίσεις γύρω από τη συλλογική συμπεριφορά και τη συλλογική δράση, αναδεικνύοντας τις αρετές, αλλά και τα ελλείμματα των κυρίαρχων προσεγγίσεων, στοχεύοντας στη διαμόρφωση ενός συνεκτικού θεωρητικού σχήματος, το οποίο θα τροφοδοτεί «τις πρακτικές των κινήματων» και θα ανατροφοδοτείται από αυτές.

2. Συλλογική συμπεριφορά και κοινωνικά κινήματα

Η συγκρότηση ενός εξειδικευμένου κοινωνιολογικού πεδίου με θέμα τη συλλογική συμπεριφορά, τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα μπορεί να τοποθετηθεί στο πλαίσιο της μερικής υπέρβασης των ψυχολογικών ερμηνειών, οι οποίες έτειναν να προσεγγίζουν τα μαζικά φαινόμενα ως εκδηλώσεις της κοινωνικής παθολογίας και του ανορθολογισμού των ανερχόμενων λαϊκών στρωμάτων. Οι αναλύσεις για την έλευση της μαζικής κοινωνίας, τουλάχιστον στο αρχικό τους στάδιο, θα μπορούσαν να ενταχθούν στον ευρύτερο ορίζοντα του «αντιδραστικού ρομαντισμού», καθώς στρέφονταν νοσταλγικά προς το παρελθόν των προ-καπιταλιστικών κοινωνιών, καυτηριάζοντας την κατάρρευση των αξιών της «νομοκατεστημένης κοινωνίας», τη διασάλευση των κοινωνικών ιεραρχιών και τη βέβηλη εισβολή των μαζών στον δημόσιο χώρο, από όπου ήταν για αιώνες αποκλεισμένες. Οι μάζες προσλαμβάνονταν ως ένα ενιαίο και αδιαφοροποίητο όλο, συμπεριλαμβάνοντας τόσο τους κοινωνικά έκπτωτους όσο και το διαμορφούμενο προλεταριάτο. Στο φανταστικό των κυρίαρχων ελίτ, οι εικόνες συνάθροισης των ζητιάνων, των μέθυσων και των ελευθέρων γυναικών στα μεγάλα αστικά κέντρα ταυτίζονταν, αθέλητα ή εσκεμμένα, με τα πρώτα σκιρτήματα συλλογικής οργάνωσης της εργατικής τάξης. Η είσοδος των μαζών στο κοινωνικό προσκήνιο κατανοούνταν ως μια κατάσταση απώλειας των θεσμικά οριοθετημένων κοινωνικών ταυτοτήτων, η οποία εκδηλωνόταν με τη μορφή ανορθολογικών αιτημάτων και διεκδικήσεων. Σύμφωνα με τον Le Bon (x.x.) και αργότερα τον Ortega Y Gasset (1972), στο εσωτερικό της μάζας και του πλήθους χάνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου και αναδύεται μια συλλογική ψυχή, βίαιη, καταστροφική και ανορθολογική. Το θέμα της έλευσης μιας κοινωνίας των μαζών θα αποτελέσει επίσης σημείο εκκίνησης για να παραχθούν θεωρήσεις σχετικές με την άνοδο των «ολοκληρωτικών» κινήματων και καθεστώτων, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Αλεξανδρόπουλος, 2001: 277-306).

Επηρεασμένο από αυτό το πνευματικό κλίμα, αρχίζει να διαμορφώνεται το ακαδημαϊκό κοινωνιολογικό ενδιαφέρον για τη «συλλογική συμπεριφορά». Ως αντικείμενο της έρευνας, η συλλογική συμπεριφορά συμπεριλαμβάνει όσες εκδηλώσεις και φαινόμενα δεν «υπακούουν» στους υφιστάμενους κοινωνικούς κανόνες που ρυθμίζουν τη δράση των ανθρώπων στα επιμέρους κοινωνικά συστήματα. Οι θεωρίες της συλλογικής συμπεριφοράς επιχειρούν να εντάξουν σ' ένα κοινό αναλυτικό πλαίσιο όλες εκείνες τις συλλογικές εκφράσεις που προκύπτουν φαινομενικά αναπάντεχα και η έκβαση των οποίων είναι απρόβλεπτη. Ένας πανικός, μια αιφνίδια μαζική μετακίνηση πληθυσμού, μια βίαιη έκρηξη οργής του πλήθους, μια γρήγορα μεταδιδό-

μενι μανία ή μόδα, αλλά και η εμφάνιση κοινωνικών κινημάτων θα αποτελέσουν επιμέρους αντικείμενα της διερεύνησης (Turner and Killian, 1987, Smelser, 1963). Όπως υπογραμμίζει ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος: «Οι θεωρητικοί της συλλογικής συμπεριφοράς εξηγούν την ατομική συμμετοχή στα κοινωνικά κινήματα ως αποτέλεσμα μιας “απάντησης”, εν πολλοίς “ανομικής” και ανορθολογικής, στα προβλήματα που δημιουργεί η γοργή κοινωνική μεταβολή» (Αλεξανδρόπουλος, 1995: 91).

Πέρα από τις ιδιαίτερες μεθοδολογικές τους αφετηρίες, συνολικά οι θεωρίες της συλλογικής συμπεριφοράς υιοθετούν ένα σχήμα σύμφωνα με το οποίο οι διαδικασίες κοινωνικής μεταβολής, εφόσον είναι ραγδαίες, «αναστατώνουν» την κατεστημένη κοινωνική πραγματικότητα, προκαλώντας ανασηματοδοτήσεις του κοινωνικού κόσμου, των αξιών και των πρακτικών που εξασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η καθοδήγηση που παρέχει η εκάστοτε κουλτούρα ή οι κανόνες στα κοινωνικά συστήματα συχνά δεν επαρκούν για την ανακούφιση των εντάσεων και της δυσaráσκειας που σωρεύονται, όταν «ραγίζουν» οι βεβαιότητες της παράδοσης, της συνήθειας και της διευθετημένης κοινωνικής τάξης (Marx and McAdam, 1994). Δίχως να διαστρεβλώνονται οι προθέσεις και το αναλυτικό πλαίσιο των επιμέρους θεωριών της συλλογικής συμπεριφοράς, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι συνιστούν κατά κάποιο τρόπο θεωρίες της «κρίσης». Γι' αυτές, η συλλογική συμπεριφορά συνιστά μια απάντηση στην εκδήλωση μιας δομικής κρίσης, μια βιαστική απόπειρα ανασύστασης της διαταραγμένης κοινωνικής ισορροπίας. Υπό αυτήν την έννοια, η συλλογική συμπεριφορά και δράση προκαλούνται από την κοινωνική αλλαγή και με τη σειρά τους επιφέρουν κοινωνική αλλαγή.

Ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος στο σημείο αυτό αναδεικνύει τις θεωρητικές καταβολές των θεωριών της συλλογικής συμπεριφοράς από την «παράδοση του Durkheim», υποστηρίζοντας ότι τα κοινωνικά κινήματα και η συλλογική δράση εκλαμβάνονται ως συνέπεια των γοργών κοινωνικών μετασχηματισμών και των κρίσεων που αυτοί συνεπάγονται: «Σε τελική ανάλυση, τα μαζικά φαινόμενα αντιμετωπίζονται ως αποτελέσματα ανομικών καταστάσεων και ως προϊόντα μιας κοινωνικής παθολογίας» (Αλεξανδρόπουλος, 1995: 92).

Η κριτική που ασκήθηκε στις θεωρίες της συλλογικής συμπεριφοράς εστιάζεται συνοπτικά σε τρία ζητήματα: α) Στην ανομοιογένεια των συμπεριφορών, οι οποίες όμως εξετάζονται με τα ίδια αναλυτικά εργαλεία β) Στη ρητή ή άρρητη υπόδειξη για τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει η συσσώρευση της δυσaráσκειας για την εκδήλωση της συλλογικής συμπεριφοράς και δράσης και γ) Στην τάση να προσλαμβάνεται η συλλογική συμπεριφορά και δράση ως το αποτέλεσμα μιας κρίσης, ως μια αντίδραση στη διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής.

Η κριτική για την ανομοιογένεια των αντικειμένων δεν θεμελιώνεται σε κάποια αξιολογικά φορτισμένη κρίση για την υπέρτερη ποιότητα, για παράδειγμα, των κοινωνικών κινημάτων έναντι περιστασιακότερων εκδηλώσεων, όπως είναι ένας πανικός ή μια μόδα. Θεμελιώνεται στην ανάγκη για τη διάκριση εκείνων των συμπεριφορών που εκδηλώνονται με τη συνάθροιση ανομοιογενών και μη αλληλέγγυων υποκειμένων από τις μορφές της συλλογικής δράσης που υιοθετούν κοινωνικές ομάδες με ισχυρούς δεσμούς αλληλεγγύης, σαφή ταξική τοποθέτηση και συνεκτική ταυτότητα. Υπό αυτήν την έννοια, η συλλογική δράση, εφόσον διασπά τα κανονιστικά όρια των συστημάτων, όπου αρθρώνεται, οφείλει να διακριθεί αναλυτικά από τις άμορφες συλλογικές συμπεριφορές, οι οποίες εκδηλώνονται συγκυριακά, ως συνάθροιση ανομοιογενών υποκειμένων (Alberoni, 1981, Melucci, 1996).

Η εμμονή στη συσσωρευμένη δυσaráσκεια, επίσης, δεν αποτελεί ένα ασφαλές κριτήριο για την εμφάνιση κοινωνικών κινημάτων. Εφόσον οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την άνιση κατανομή των αγαθών, της δύναμης και του κύρους, είναι εύλογο ότι ένα σταθερό ποσοστό

δυσαρέσκειας βρίσκεται παγίως συσσωρευμένο, δίχως να επιβεβαιώνεται εμπειρικά μια αιτιώδης συσχέτισή της με φαινόμενα συλλογικής κινητοποίησης. Είναι εξίσου σαφές πως συλλογική δράση συχνά αναλαμβάνεται από κοινωνικές ομάδες σχετικά ευνοημένες συγκριτικά προς περισσότερο αποστερημένες ομάδες ή μερίδες πληθυσμού.

Τέλος, η συλλογική δράση δεν συνιστά ένα αποτέλεσμα της κρίσης των κοινωνικών συστημάτων, παρότι συχνά υποδαυλίζεται από τη συγκυρία των κρίσεων, οι οποίες περιοδικά πλήττουν τους καπιταλιστικούς σχηματισμούς. Η συλλογική δράση εκδηλώνεται ως το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού κοινωνικών ομάδων, με διακύβευμα την κοινωνική συγκρότηση (Touraine, 1981).

Ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος στο κείμενό του με τίτλο *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα* (2001) θέτει ως στόχο να μελετήσει πρωτογενώς τη συμβολή των κλασικών θεωρητικών στη μελέτη της συλλογικής δράσης. Δεν αρκείται στην αναπαραγωγή των κριτικών που μετά τη δεκαετία του 1970 απευθύνονται τόσο στο μαρξιστικό παράδειγμα όσο και στις θεωρίες για τη συλλογική συμπεριφορά. Διαβάζει τους κλασικούς της κοινωνιολογίας, τον Χομπς, τον Μιλ, τον Μαρξ και τον Ντυρκέμ, έχοντας κατά νου ότι μια θεωρία για τη συλλογική δράση οφείλει να υποβαστάζεται από μια ευρύτερη θεωρητική κατασκευή για την κοινωνική συγκρότηση, την κοινωνική δομή, τους κοινωνικούς θεσμούς και τις διαδικασίες της κοινωνικής μεταβολής και του κοινωνικού μετασχηματισμού. Το κεντρικό ερώτημα που θέτει εστιάζεται στη «σχέση των κλασικών θεωριών με τα υπαρκτά κινήματα και τις υπαρκτές ιστορικά μορφές συλλογικής δράσης», για να διακρίνει ανάμεσα σε αξιολογικά προσανατολισμένες και φορμαλιστικές προσεγγίσεις, θέτοντας στο στόχαστρό του την «υποτιθέμενη αξιολογικά ουδέτερη επιστημονική ανάλυση» (Αλεξανδρόπουλος, 2001: 12-13). Στον τόμο αυτό, πέρα από την πρωτότυπη συμβολή, που έγκειται στην ανάδειξη της σκέψης των κλασικών της κοινωνικής θεωρίας υπό την οπτική της συλλογικής δράσης και της διαμόρφωσης των κοινωνικών κινήματων, ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος προαναγγέλλει εμμέσως τη συνέχεια της έρευνάς του: Την κριτική ανασυγκρότηση των σύγχρονων προσεγγίσεων και την ανασκευή της επιλογής τους να εστιαστούν σε επιμέρους και συγκυριακές πλευρές της συλλογικής δράσης.

Οι προσεγγίσεις της συλλογικής συμπεριφοράς που συνοψίσαμε παραπάνω, πέρα από τις εντοπισμένες επιμέρους αδυναμίες τους, που θα τροφοδοτήσουν την αμφισβήτηση και την υποχώρησή τους μετά την έκρηξη της διαμαρτυρίας, με ορόσημο το 1968, θα αντιμετωπιστούν κριτικά από τον Στέλιο Αλεξανδρόπουλο ως προσεγγίσεις μιας «ακαδημαϊκής κοινωνιολογίας», που καταπιάνεται «περισσότερο με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και τις διαδικασίες παρά με το περιεχόμενο των συλλογικών φαινομένων». Όπως χαρακτηριστικά ισχυρίζεται, «[...] στις ψυχολογικές και ακαδημαϊκές προσεγγίσεις το βάρος μεταφέρεται σ' έναν φορμαλισμό των μορφών. Αποκόπτοντας τις δομικές αιτίες, αποκόπτεται, όμως, το περιεχόμενο από τη θεωρία» (2001: 317).

Την ίδια στάση θα υιοθετήσει και για τις νεότερες προσεγγίσεις που εστιάζονται στη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα και οι οποίες δίδουν έμφαση στις διαδικασίες της ορθολογικής επιλογής και έχουν κωδικοποιηθεί υπό τον τίτλο της «Θεωρίας κινητοποίησης πόρων». Δίχως να αγνοεί ότι στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής κοινωνιολογίας θα διαμορφωθούν θεωρητικά σχήματα τουλάχιστον μαρξιστικής καταγωγής και έμπνευσης, τα οποία θέτουν στο κέντρο του προβληματισμού τους τη μελέτη των νέων κοινωνικών κινήματων στη συνάφεια της «εξόδου» από τη βιομηχανική κοινωνία (Touraine, Melucci), θα στρέψει την προσοχή του στις θεωρίες «μέσου βεληνεκού», που σταδιακά θα κατισχύσουν στο πεδίο της κοινωνιολογίας των κοινωνικών κινήματων.

3. Η θεωρία κινητοποίησης πόρων και το μοντέλο πολιτικών διαδικασιών

Στον αντίποδα της κριτικής που ασκούν οι Ευρωπαίοι μαρξιστές και μετα-μαρξιστές διανοητές, στα αμερικανικά πανεπιστήμια εδραιώνεται μια νέα ερευνητική τάση, η οποία κατοχυρώθηκε με το όνομα «θεωρία κινητοποίησης πόρων» (Zald and McCarthy, 1977). Εκκινώντας από την ανεπάρκεια των θεωριών της συλλογικής συμπεριφοράς να περιγράψουν ικανοποιητικά τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση της συλλογικής δράσης, επιχειρούν να δείξουν ότι σε μεγάλο βαθμό, πέραν των κοινωνικών κρίσεων και της συνεπαγόμενης δυσαρέσκειας, οι συλλογικά δρώντες είναι ορθολογικά υποκείμενα, τα οποία κινητοποιούνται εφόσον έχουν διαμορφώσει μια πεποίθηση για την επιτυχή έκβαση της δράσης τους. Υπό αυτήν την έννοια, ο σημαντικότερος για τη δράση παράγοντας κρίνεται πως είναι η συσσώρευση των αναγκών για την κινητοποίηση πόρων. Η απαρχή του επιχειρήματος βρίσκεται στο «δίλημμα του λαθρεπιβάτη» του M. Olson. Όπως υποστηρίζει ο Olson (1991), ένα ορθολογικά δρών άτομο θα επιλέξει να αποφύγει το κόστος που συνεπάγεται η ανάληψη της συλλογικής δράσης, αναμένοντας να καρπωθεί τα οφέλη από τη δράση των άλλων κινητοποιούμενων. Το παραπάνω είναι εφικτό μιας και τα ωφέληματα που κερδίζονται από τη συλλογική δράση δεν επιμερίζονται ανάμεσα στους κινητοποιούμενους, αλλά συνιστούν δημόσια αγαθά, που διανέμονται δίκως διακρίσεις.

Προεκτείνοντας αυτήν την προσέγγιση στη μελέτη των οργανώσεων των νέων κοινωνικών κινημάτων, οι θεωρητικοί της κινητοποίησης πόρων υποστηρίζουν ότι η δράση των κινημάτων οφείλει να μελετηθεί στο επίπεδο των οργανώσεών τους, καθώς τα κοινωνικά κινήματα αντιστοιχούν μόνο σε μια διάχυτη πεποίθηση για κοινωνική αλλαγή, που διαμορφώνεται σε μια μικρή ή μεγάλη μερίδα ενός πληθυσμού. Οι οργανώσεις των κινημάτων είναι οι πρωταγωνιστές της συλλογικής δράσης, οι συλλέκτες των κρίσιμων για τη διαμαρτυρία πόρων. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η στροφή στη μελέτη των οργανώσεων των νέων κοινωνικών κινημάτων, ιδιαίτερα της βορείου Αμερικής, στο πλαίσιο μιας εικαζόμενης αγοράς που συντίθεται από ανταγωνιστικές «βιομηχανίες κινημάτων», αλλά και ανταγωνιστικούς προς τον τομέα των κινημάτων τομείς, όπως είναι για παράδειγμα εκείνος της ψυχαγωγίας και των εκκλησιών. Η διεύρυνση των μεσαίων στρωμάτων καθιστά δυνατή την επάρκεια διακριτικών πόρων, για τους οποίους ανταγωνίζονται διαφορετικοί κοινωνικοί τομείς, βιομηχανίες και οργανώσεις κινημάτων.

Ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος, στο κείμενό του «Η οικονομική λογική της συλλογικής δράσης. Μετα-ηθικά επιχειρήματα σε έναν μη ηθικό κόσμο» (1996) θα παρουσιάσει κριτικά μια σειρά από σύγχρονες αναλύσεις της συλλογικής δράσης, που διαμορφώνονται «(...) υπό το πρίσμα στενά οικονομικών και ωφελιμιστικών κριτηρίων», θέτοντας στο στόχαστρό του την προσέγγιση του Olson και όλη την επιχειρηματολογία γύρω από το «δίλημμα του λαθρεπιβάτη (free rider)». Αρχικά, θα εκθέσει τις βασικές παραδοχές των «οικονομικών νεο-ωφελιμιστικών» θεωριών, υποδεικνύοντας ότι μεθοδολογικά επιχειρούν να προεκτείνουν τον ιδεότυπο «του ατομιστή ορθολογικού δρώντος πέρα από τον χώρο της αγοράς, ώστε με βάση τις ιδιότητές του –και χρησιμοποιώντας τις αρχές της νεοκλασικής οικονομικής ανάλυσης– να εξηγήσουν εξωαγοραίες διαδικασίες που αφορούν στον χώρο της συλλογικής δράσης και της πολιτικής» (84). Στη συνέχεια, θα ανασυγκροτήσει τις κριτικές (μεθοδολογικά ασύμβατες και συμβατές) προς τα μοντέλα αυτά, υπογραμμίζοντας ότι στο πλαίσιο αυτών των θεωριών «ο ορθολογικός δρών είναι μια ιδεατή κατασκευή (...) Τα προβλήματα βεβαίως αυτής της κατασκευής αρχίζουν από τη στιγμή που θέλει να εξηγήσει συγκεκριμένες ιστορικές καταστάσεις και αντίστοιχα πολιτικά φαινόμενα, οπότε όλες οι προϋποθέσεις που σιωπηρά έχει αφαιρέσει επανενεργοποιούνται, αποκαλύπτοντας την αδυναμία της» (118). Πριν εστιαστεί στην προβλημα-

τική της θεωρίας κινητοποίησης πόρων, ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος αναδεικνύει τις προϋποθέσεις της και κατά κάποιο τρόπο αποκαλύπτει την ιδεολογική φόρτιση που λανθάνει στους εισηγητές των προσεγγίσεων της «ορθολογικής επιλογής»: Την παραδοχή του J. Buchanan για το μέλημά του να υπερασπιστεί τις αρχές της ελεύθερης αγοράς (119) και την αρνητική αξιολόγηση του Olson για τις εθελοντικές οργανώσεις (120).

Όπως έγινε παραδεκτό εξαρχής, η θεωρία κινητοποίησης πόρων συνιστούσε μια μερική θεώρηση των κινηματικών φαινομένων. Παρά ταύτα, όμως, κατόρθωσε να αποτελέσει το σημείο αναφοράς για όλη τη νέα παραγωγή θεωρίας και έρευνας. Η ελκυστικότητά της συνίστατο στη ρητή απόρριψη της υπόθεσης για την ανορθολογικότητα όσων μετέχουν στη συλλογική δράση και διαμαρτυρία, αλλά και στην έναρξη μιας γόνιμης επικοινωνίας ανάμεσα σε κοινωνιολόγους και πολιτικούς επιστήμονες (Καλογεράτος, 2001). Αυτή η γόνιμη επικοινωνία οδήγησε στη διεύρυνση της προσέγγισης, κύρια με στόχο την ανάλυση του πολιτικού περιβάλλοντος της συλλογικής δράσης, αλλά και τη συμβολική παραγωγή των κινημάτων.

Η μελέτη της συλλογικής δράσης υπό το πρίσμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε «προκαλούντες» (challengers) και πολιτικό σύστημα απαντάται σε όλες τις θεωρίες του πεδίου, δίχως όμως να θεματοποιείται ως θεμελιακή μεταβλητή της έρευνας. Ήδη από τη δεκαετία του 1970 παράγονται σημαντικές έρευνες για τη «δομή των πολιτικών ευκαιριών», τις οποίες «εκμεταλλεύονται» οι στερούμενοι τυπικής πρόσβασης στα κέντρα λήψης αποφάσεων (Eisinger, 1971 και 1973, Piven and Cloward, 1979). Η καίρια σημασία της σχέσης των κινητοποιούμενων προς τις εκάστοτε πολιτικές Αρχές θα αναδειχθεί με τη διαμόρφωση μιας σαφούς τάσης, η οποία κατηγοριοποιήθηκε ως «θεωρία πολιτικών διαδικασιών». Υποδεικνύεται ότι η συλλογική δράση και η διαμαρτυρία, τα κοινωνικά κινήματα ευρύτερα, ξεδιπλώνονται καθώς παρουσιάζεται μια θετική δομή πολιτικών ευκαιριών, εφόσον διαμορφώνεται μια «αισιόδοξη», αλλά και ορθολογική πρόβλεψη για τη θετική έκβαση της δράσης.

Στο πλαίσιο αυτής της μετεξέλιξης από τη «θεωρία κινητοποίησης πόρων» προς εκείνο που ονομάστηκε «μοντέλο πολιτικών διαδικασιών», ως θετική δομή πολιτικών ευκαιριών ορίζονται οι «σταθερές –αλλά όχι απαραίτητα οι τυπικές, μόνιμες ή εθνικώς ιδιόμορφες– ενδείξεις προς τα κοινωνικά και πολιτικά συλλογικά δρώντα υποκείμενα, οι οποίες είτε τα αποθαρρύνουν είτε τα ενθαρρύνουν να χρησιμοποιήσουν τους εσωτερικούς τους πόρους για να σχηματίσουν κοινωνικά κινήματα» (Tarrow, 1996: 54). Όπως υποστηρίζεται, στο πλαίσιο της θεωρίας πολιτικών διαδικασιών, τέσσερα είδη «ενδείξεων» καθιστούν μια δομή πολιτικών ευκαιριών θετική για τους συλλογικά δρώντες: α) Η διάνοιξη της πρόσβασης στην εξουσία, β) Η μεταβλητότητα των τοποθετήσεων (shifting alignments), γ) Η διαθεσιμότητα συμμάχων με επιρροή και δ) Οι διαιρετικές τομές στο εσωτερικό και ανάμεσα στις ελίτ» (Tarrow, 1996: 54). Εναλλακτικά, ο Doug McAdam (1996: 26) υποστηρίζει ότι θετικές πολιτικές ευκαιρίες για κινητοποίηση εμφανίζονται εφόσον συντρέχουν τέσσερις λόγοι: α) Ένα σχετικό άνοιγμα ή κλείσιμο του θεσμισμένου πολιτικού συστήματος, β) Η σταθερότητα ή η αστάθεια στο επίπεδο της ενότητας των επιμέρους ελίτ, γ) Η παρουσία ή η απουσία θεσμικά ισχυρών συμμάχων στο πλευρό των κινητοποιούμενων και δ) Η ικανότητα ή η ροπή του κράτους για καταστολή.

Στην ίδια κατεύθυνση, επίσης, υποστηρίζεται ότι οι σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες διαμορφώνουν τους όρους για την ενσωμάτωση των κινήματων σε τέτοιο βαθμό που μπορούμε σήμερα να μιλάμε για μια κοινωνία των κινήματων. Αυτό συμβαίνει πρώτιστα γιατί: α) Τα γεγονότα διαμαρτυρίας δεν μπορούν να θεωρούνται πλέον σποραδικά φαινόμενα, αλλά ένα σταθερό δεδομένο των σύγχρονων κοινωνιών, β) Καταγράφεται η υψηλή συχνότητα ενεργοποίησης μορφών συλλογικής δράσης με δυναμικό διαμαρτυρίας, από μια πλειάδα κοινωνικών κατηγοριών, οι οποίες διαμορ-

φώνουν ένα εξαιρετικά μεγάλο εύρος αιτημάτων και γ) Οι διαδικασίες επαγγελματοποίησης και θεσμοποίησης μετασχηματίζουν τον χαρακτήρα των κοινωνικών κινήματων από μέσο συγκρουσιακής έκφρασης σε συμβατικό μέσο πολιτικών διεκδικήσεων (Meyer and Tarrow, 1998: 4). Υπό αυτήν την έννοια, η ανάλυση οφείλει να αντιμετωπίσει τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα με τα ίδια αναλυτικά εργαλεία που ενεργοποιεί για τη μελέτη των ομάδων πίεσης και των πολιτικών κομμάτων.

Η είσοδος των κινήματων σε μια φάση θεσμοποίησης τεκμαίρεται από την εμπειρική παρατήρηση ότι α) Η συλλογική δράση και οι σύγχρονες μορφές διαμαρτυρίας έχουν εισαχθεί σε μια φάση ρουτινοποίησης. Τόσο οι «προκαλούντες» όσο και οι Αρχές φαίνεται να υιοθετούν μια κοινή αντίληψη σε σχέση με τα πρότυπα της δράσης και τις «επικίνδυνες αποκλίσεις» από αυτά, β) Είναι σαφής η δυνατότητα ενσωμάτωσης ή περιθωριοποίησης των οργανώσεων των νέων κοινωνικών κινήματων. Όσοι το επιθυμούν είναι σε θέση να ενταχθούν σε διαδικασίες επικοινωνίας με τους κεντρικούς θεσμούς, ενώ η περιθωριοποίηση συνιστά μια εξίσου δική τους επιλογή, η οποία σημαίνει τον αποκλεισμό τους από τη διαδικασία της επικοινωνίας, την αγνόησή τους ή την καταστολή τους, γ) Οι συλλογικά δρώντες διαφοροποιούν την τακτική τους, αλλά και τα αιτήματά τους, ούτως ώστε η επιδίωξή τους να συνάδει προς τα πρότυπα της συμβατικής πολιτικής συμπεριφοράς (Meyer and Tarrow, 1998: 21).

Σ' ένα κοινό μας κείμενο με θέμα την ιδιόμορφη τροχιά του ελληνικού περιβαλλοντικού κινήματος, ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος θα ασκήσει κριτική στις παραπάνω προσεγγίσεις, αναδεικνύοντας το ζήτημα της σύγχυσης που διαμορφώνεται γύρω από την έννοια του κοινωνικού κινήματος και της αναγκαίας διάκρισης της εξωθεσμικής συλλογικής δράσης από άλλες μορφές πολιτικής συμμετοχής.

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του παραδείγματος της «συλλογικής συμπεριφοράς» ανέδειξαν ένα κριτήριο, ικανό να μας επιτρέψει έναν σαφή ορισμό του τι είναι και τι δεν είναι κοινωνικό κίνημα. Τέτοιες προσεγγίσεις έτειναν να κατανοούν τα κοινωνικά κινήματα ως εφήμερες μορφές διεκδίκησης του θεσμικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Με την επίτευξη των στόχων τους, παύουν να υφίστανται ή μετασχηματίζονται σε άλλες μορφές θεσμισμένης συλλογικής δράσης, όπως τα κόμματα, οι ομάδες συμφερόντων ή άλλες εθελοντικές οργανώσεις. Παρά το γεγονός ότι ο εγγενής στις προσεγγίσεις αυτές εξελικτισμός και φορμαλισμός της διάκρισης θεσμικότητας-εξωθεσμικότητας ορθά κατέστη αντικείμενο κριτικής, οι σύγχρονες θεωρίες δεν κατόρθωσαν να διαμορφώσουν μια νέα, περισσότερο πειστική διάκριση. Ειδικότερα απέτυχαν να διακρίνουν ανάμεσα στην επιλεκτική χρήση θεσμικών μέσων και πόρων από τους κινήματα δρώντες και τη θεσμοποίηση των αξιών τους (Αλεξανδρόπουλος και Σερντεδάκης, 2000: 4).

Όμως η κριτική του στις νεότερες προσεγγίσεις δεν περιορίζεται μόνο στην υπόδειξη των προβλημάτων που ανακύπτουν από την αδυναμία διάκρισης ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα και άλλες μορφές εκδήλωσης της συλλογικής δράσης. Είναι ριζικότερη και επικεντρώνεται στην αδυναμία των προσεγγίσεων που υποδεικνύουν μια τάση ενσωμάτωσης και θεσμοποίησης των κοινωνικών κινήματων στις σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες να συνδέσουν την επανεμφάνιση των σύγχρονων ριζοσπαστικών κινήματων με τις συνολικότερες διεργασίες της παγκοσμιοποίησης και της κατ΄εξουσιασμού του νεοφιλελευθερισμού σε πλανητικό επίπεδο.

Όπως χαρακτηριστικά γράφει: «(...) έχοντας εγκαταλείψει τον μακροθεωρητικό αναστοχασμό πάνω στις προϋποθέσεις γένεσης του κοινωνικού, οι νέες θεωρίες θα βρεθούν απροετοίμαστες να αντιμετωπίσουν τη νέα πραγματικότητα της "παγκοσμιοποίησης" και της σχέσης των κοινωνικών

κινήματων με αυτή» (Αλεξανδρόπουλος, 2001: 319). Και το ζήτημα αυτό δεν αφορά μόνο στην εσωτερική επάρκεια και πειστικότητα της επιστημονικής θεωρητικοποίησης και έρευνας. Ζητούμενο για τον Στέλιο ήταν η επανασύνδεση του θεωρητικού στοχασμού με τους ανθρώπους των κοινωνικών κινήματων, τους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις τους. Αυτή η συνάντηση, η επανασύνδεση ερευνητών και ακτιβιστών των κινήματων θα μπορούσε να προκύψει μόνο μέσα από τη διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου προβληματισμού, που δεν είναι άλλο από το πεδίο του συνολικότερου αναστοχασμού για την κοινωνική συγκρότηση και τους μετασχηματισμούς της στο περιβάλλον της νεοφιλελεύθερης «παγκοσμιοποίησης». Προς αυτή την κατεύθυνση, με πολύ προσωπικό κόπο, διαμόρφωσε τον ιστότοπο www.kinimata.gr, επιχειρώντας να καταστήσει ορατή την κοινότητα των ερευνητών της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινήματων στους ακτιβιστές τους.

4. Επίμετρο

Τα τελευταία χρόνια, ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος στράφηκε στη μελέτη της παγκοσμιοποίησης και των ριζοσπαστικών κινήματων που αναπτύσσονται στο πλαίσió της. Δείγματα αυτής της νέας στροφής στα θεωρητικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα κατέθεσε στο παγκόσμιο συνέδριο που διοργάνωσε το 2003 στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, με θέμα «Παγκοσμιοποίηση και πολιτική μεταβολή», αναπτύσσοντας την εισήγησή του: «“Παλιά”, “Νέα” και “Παγκόσμια” Κοινωνικά Κινήματα: Μια κριτική επανεκτίμηση». Εκεί έθεσε κριτικά τα ανοιχτά στη θεωρητική συζήτηση ερωτήματα, επιμένοντας στην ανάγκη να στραφούμε στη μελέτη των περιεχομένων της συλλογικής δράσης, στον ορίζοντα των διαδικασιών της κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής που συνεπάγεται η «παγκοσμιοποίηση». Αυτή η προσέγγισή του θα αποτυπωθεί πληρέστερα στην εισήγησή του στο Πανελλήνιο Μεταπτυχιακό Εντατικό Σεμινάριο-Συνέδριο για Υποψήφιους Διδάκτορες (Τμήμα Κοινωνιολογίας, Ρέθυμνο, 18-21 Νοεμβρίου 2005), με θέμα: «Επιστημολογικά ζητήματα της θεωρίας των κοινωνικών κινήματων: Φορμαλισμός και περιεχομενικότητα στη θεωρία των κοινωνικών κινήματων». Θεωρητικά εξοπλισμένος από τη μελέτη των κλασικών της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής θεωρίας, θα επισημάνει την απομάκρυνση του σύγχρονου ερευνητικού στοχασμού από τα υποκείμενα της συλλογικής δράσης και του τρόπου συγκρότησης των περιεχομένων της δράσης τους και θα ασκήσει έντονη κριτική στον φορμαλισμό των κυρίαρχων στο πεδίο προσεγγίσεων. Αυτήν τη γόνιμη κριτική οφείλουμε να αξιοποιήσουμε και να αναδείξουμε όσοι μελετάμε τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα, αναγνωρίζοντας στον Στέλιο Αλεξανδρόπουλο τη συμβολή του για την ανάπτυξη μιας κοινωνιολογίας της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινήματων, που στοχεύει διπλά: Στη διαλεκτική κατανόηση και ερμηνεία του δομικού μετασχηματισμού, όπως επίσης των λόγων και της πράξης των κυριαρχούμενων κοινωνικών ομάδων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Alberoni F., (1981), *Movimento e Istituzione. Teoria Generale*, Bologna: Il Mulino.

Αλεξανδρόπουλος Σ., (1995), «Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα: Ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινήματων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 86: 83-113.

Αλεξανδρόπουλος Σ., (1996), «Η οικονομική λογική της συλλογικής δράσης. Μετα-ηθικά επιχειρήματα σε έναν μη ηθικό κόσμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 7: 82-113.

Αλεξανδρόπουλος Σ., (2001), *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα*, τόμ. Α', Αθήνα: Κριτική.

- Alexandropoulos S. and Serdedakis N., (2000), "Greek Environmentalism: From the *Statu Nascendi* of a Movement to its Integration", ECPR Joint Sessions, Workshop on *Environmental Organizations*, Copenhagen.
- Eisinger P., (1971), "Protest Behavior and the Integration of Urban Political Systems", *The Journal of Politics*, 33 (4): 980-1007.
- Eisinger P., (1973), "The Conditions of Protest Behavior in American Cities", *The American Political Science Review*, 67 (1): 11-28.
- Gasset O., (1972), *Η εξέγερση των μαζών*, Αθήνα: Δωδώνη.
- Καλογεράτος Π., (2001), *Τα «Κοινωνικά Κινήματα» ως γνωστικό αντικείμενο της Πολιτικής Επιστήμης και της Κοινωνιολογίας*, Αθήνα: Σάκκουλας.
- Le Bon G., (χ.χ), *Η ψυχολογία των όχλων*, Αθήνα: Δαμινανός.
- Marx G.T. and McAdam D., (1994), *Collective Behavior and Social Movements*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- McAdam D., (1996), "Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions", in: McAdam D., McCarthy J., Zald M.N., (eds), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci A., (1996), *Challenging Codes. Collective Action in the Information Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer D.S., Tarrow S., (1998), *The Social Movement Society. Contentious Politics for a New Century*, Oxford: Rowman & Littlefield.
- Olson M., (1991), *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Piven F.F. and Cloward R.A., (1979), *Poor People's Movements. Why they Succeed, How they Fail*, New York: Vintage Books.
- Smelser N., (1963), *Theory of Collective Behavior*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Tarrow S., (1996), "States and Opportunities: The Political Structuring of Social Movements", in: McAdam D., McCarthy J.D., Zald M.N., *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Touraine A., (1981), *The Voice and the Eye*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner R. and Killian L., (1987), *Collective Behavior*, (1^η έκδοση 1957), Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Zald M.N. and McCarthy J., (1977), "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, 82:1212-1241.